

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

XXVII. 1940.

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP.

1940.

BOEKBESPREKING

Muntverslag over het jaar 1939.

In het afgelopen jaar zijn aan 's Rijks Munt geslagen 162.360.000 muntstukken en wel voor Nederland: f 9.400.000,— aan rijksdaalders, f 14.200.000,— aan gulden, f 1.000.000,— aan 25-centstukken, f 200.000,— aan 10-centstukken, f 230.000,— aan 5-centstukken, f 220.000,— aan 1-centstukken.

Voor Nederlandsch-Indië zijn vervaardigd f 2.600.000,— aan $\frac{1}{4}$ gulden, f 814.000,— aan 1-centstukken en f 10.000,— aan $\frac{1}{2}$ -centstukken, te zamen tot een nominale waarde van f 30.474.000,—. Tevens werden bijna 18 miljoen stuks halve gulden, die in de jaren 1934 en volgende van Indië waren overgenomen, en die zich in de kelders van 's Rijks Munt bevonden, hier te lande in circulatie gebracht ten einde aan het gebrek aan grove zilveren specie ook op die wijze tegemoet te komen.

Voor rekening van een Nederlandsche bankinstelling is nog een partij MARIA THERESIATHALERS, groot 116.050 stuks afgeleverd, waarvoor de stempels het vorige jaar aan 's Rijks Munt waren vervaardigd. Door den ingetreden oorlogstoestand is het niet mogelijk geweest deze thalers uit te voeren en zijn zij weder opgesmolten en is het zilver verkocht.

De stempels voor nieuwe gedenkpenningen zijn vervaardigd voor de Nederlandsche Staalfabrieken v/h. J. M.

DE MUIJCK KRIZER N.V. te Utrecht (penning bestemd voor het personeel bij bijzondere gelegenheden), vervaardigd door J. C. WIENECKE. Deze medailleur vervaardigde eveneens de stempels voor het Nationaal Fonds voor Bijzondere Nooden te 's-Gravenhage bij gelegenheid van de geboorte van Prinses IRENE. Een nieuwe medaille vervaardigd voor de gemeente 's-Gravenhage, uit te reiken aan ambtenaren, die na 25 jaren dienst den gemeentedienst verlaten, werd door den beeldhouwer-medailleur D. Bus ontworpen. Deze drie penningen worden in het *Verslag* afgebeeld.

Bij de Nederlandsche Centrale inzake falsificaten te Amsterdam werden 1901 valsche Nederlandsche munt-speciën ingezonden. Het talrijkste waren de rijksdaalders (792) en de guldens (775). Al deze stukken waren uit Nederland afkomstig.

Uit Nederlandsch-Indië aangevoerd waren verder 89.941 valsche munten, tegenover 69.006 in 1938. De $\frac{1}{4}$ guldens N.I. (42.214) en $\frac{1}{10}$ guldens N.I. (27.398) waren hier het sterkst vertegenwoordigd.

v. K.

Verslag Koninklijk Penningkabinet 1939.

Aankopen konden ook in het afgelopen jaar voor de Rijksverzameling slechts weinig gedaan worden, dankbaar kan echter vermeld worden, dat een paar zeer belangrijke stukken door schenking verkregen zijn. Wij vermelden hiervan den zeer fraaien gegraveerden gouden penning van 1682, die het huwelijk herdenkt van JAN GLIMMER en JOHANNA CORVER, zeer goed in het *Verslag* afgebeeld, en

door den heer A. W. TIRION aangeboden. Verder een reeks munten en gedenkpenningen der Zuid-Afrikaansche Republiek tusschen 1874 en 1902 vervaardigd, geschenk van Mevr. de Wed. W. A. SCHYFF—VAN SELMS, een verzameling van 45 Romeinsche denarii, door Mr. G. W. A. DE VEER geschonken en de unieke zilveren munt, type van den Gelderschen Leeuwendaalder van 160(7?) voor den Oostzeehandel geslagen, aangeboden door het Fonds van Vrienden van het Penningkabinet, in *Jaarboek* 1939, blz. 73 beschreven en op plaat II. 1. afgebeeld. De N.V. Edelmetaalbedrijven te Voorschoten schonk een aantal in 1938 door haar vervaardigde penningen.

Van de aankopen noemen wij een dukaat van Batenburg van HERMAN THEODOOR, een groot van Heinsberg van DIETRICH III te Gangelt geslagen, een reeks van 20 Russische roebels, tusschen 1720 en 1924 gemunt en een aantal zilveren munten van Duitschland en Oostenrijk.

v. K.

Gids van het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Steenen, door Dr. M. A. EVELEIN¹⁾.

Deze *Gids* voor de verzamelingen van het Rijks Kabinet biedt meer dan de naam aangeeft, want het boekje is een zeer beknopte handleiding geworden voor ieder die iets van de numismatiek wil weten. De *Gids* bestaat uit drie gedeelten. Het eerste deel omvat de penningen. Hierin

¹⁾ Na storting of bijschrijving van 75 cents op de postrekening van het Rijks Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Steenen te 's-Gravenhage (No. 201969) wordt het boekje franco toegezonden.

wordt allereerst den lezer het een en ander over de Renaissance penningen en hun makers medegedeeld. Wij zien hier hoe de Renaissance ook op dit gebied langzaam doordringt van uit Italië naar de Nederlanden. Ongeveer in het midden van de XVIde eeuw treffen wij in de Noordelijke provinciën de eerste Renaissance penningen aan. Na de Renaissance, in onze Gouden Eeuw, neemt Nederland ook op dit gebied een eerste, zoo niet de eerste plaats in. De penningen dragen een eigen karakter. Immers door de stempelsnijders hier te lande werden voornamelijk historiepenningen vervaardigd. Na het bloeitijdperk van de XVIIde eeuw zien wij ook hier een achteruitgang beginnen, die zich steeds verder doorzette. Toch werd er nog wel mooi werk geleverd. In de *Gids* wordt wel heel weinig plaats ingeruimd voor dezen tijd. Ongeveer 1870 zien wij hier te lande het begin van een nieuwe bloei, in navolging van het buitenland.

Typisch Nederlands zijn de familiepenningen, vervaardigd bij gehoorde, huwelijk en overlijden. Even typeerend zijn de gildepenningsen.

Een apart onderdeel in de *Gids* vormen de ridderorden en eereteekens.

Hierna komt de volgende afdeeling met de munten aan de beurt. De *Gids* begint met de ruilmiddelen bij de primitieve volken en geeft een indruk hoeveel verschillende voorwerpen als ruilmiddelen dienst hebben gedaan. Chronologisch zou men hierna verwachten een behandeling van de klassieke munten, maar daar de *Gids* de opstelling in het Kabinet volgt, wordt er eerst iets over de Oostersche munten verteld. Daarna komen de munten van de Europeesche staten en van hun bezittingen aan de beurt, waarbij deze munten, en dat is iets nieuws, gerangschikt worden naar de verschillende muntstandaarden van ongeveer 1900. Daarna volgt een uitvoerige beschrijving

van de Nederlandsche munttypen. Hierbij krijgt men een goeden indruk van de verschillende munten, die hier te lande in omloop waren. In aansluiting hieraan worden de noodmunten behandeld en vervolgens gaat de *Gids* over tot de numismatiek van de Nederlandsche bezittingen.

Het beste gedeelte van de *Gids* is dat deel dat de antieke numismatiek behandelt. In deze moeilijke stof wordt men door een ervaren hand rond geleid. Men krijgt op een beknopte, doch heldere en duidelijke wijze een goeden indruk van deze materie. Zeer terecht gaat de *Gids* niet te diep in op enkele kwesties. De munten der Vandalen, Gothen en Franken sluiten de rij.

De gesneden steenen vormen de derde afdeeling. Een goed beeld geeft de *Gids* van de rijke verzameling van het Kabinet op dit gebied. Eenige bladzijden worden gewijd aan de Babylonisch-Assyrische zegelcylinders.

Het boekje wordt door een aantal illustraties verlucht. Deze zijn alle zeer duidelijk. Toch wil ik hierbij de opmerking maken, dat ik de afbeeldingen van de penningen liever op ware grootte had gezien. Een penning toch maakt dikwijls een heel verschillenden indruk wanneer deze op een andere grootte wordt afgebeeld. Was dit, in verband met het formaat van het boekje, niet mogelijk geweest, dan zou m.i. toch aangegeven moeten worden de mate van de vergrooting of verkleining.

Een woord van lof komt den heer EVELIN voor dit werk toe. In deze 145 bladzijden zit een massa werk verborgen en de tijdsomstandigheden hebben hem de taak niet gemakkelijker gemaakt.

v. L. SL.

DIETRICH W. H. SCHWARZ, *Münz- und Geldgeschichte Zürichs im Mittelalter*. Verlag H. R. Sauerländer & Co., Aarau, 1940.

Wederom verkreeg — na de muntgeschiedenis van Neuchâtel, welke ik in het vorig *Jaarboek* aankondigde — Zwitserland een nieuwe bijdrage tot zijn muntkunde door het verschijnen van bovenstaand boek. Het is anders van opzet, brengt meer aan de eene, minder aan de andere zijde. Meer: omdat het — een munt- en geldgeschiedenis gevende — een beschrijving van de munten verbindt met de staatkundige en economische geschiedenis, en in dit opzicht belangrijk meer biedt en bieden moest dan het boek over Neuchâtel. Dáár immers: een hoogheidsgebied met aan den heer verleend muntrecht; in Zürich daarentegen een strijd tusschen wereldlijke en geestelijke machten, welke ten slotte er toe leidde dat de stad zich van de munt kon meester maken. Minder: omdat het, naar den tijd, beperkt is tot de middeleeuwen, eindigt met het begin der vijftiende eeuw, met de hierna te vermelden bevestiging in 1425 van het muntrecht aan de stad door koning SIGISMUND. Te Neuchâtel daarentegen is in de middeleeuwen slechts kort gemunt, eenigszins regelmatig slechts in de veertiende eeuw, waarna het munthuis gesloten bleef tot 1589. De muntgeschiedenis van Neuchâtel loopt dus voor een belangrijk deel *na* de middeleeuwen, de ons thans geboden muntgeschiedenis van Zürich *in* de middeleeuwen. Men kan zeggen dat het een het ander aanvult.

Uitstekend gedocumenteerd, met groote kunde geschreven en dus belangrijke bijdrage tot de Zwitsersche muntgeschiedenis, moge dit nieuwe boek aan de lezers van het *Jaarboek* worden aanbevolen.

* * *

Men kent trienten uit het deel van het Frankische rijk der Merovingen, dat thans Zwitserland vormt, en wel uit de geestelijke centra, waar behoefte aan geld bestond: Basel, Vindonissa, Avenches, Lausanne en Genève. De vraag of een triens uit de zevende eeuw met het omschrift *TURIACOC* (aanwezig in het kabinet te Parijs) in Zürich kan worden thuisgebracht, wordt door den schrijver ontkenkend beantwoord. Dit stuk is in verband gebracht met drie overeenkomstige stukken welke door sommigen aan de omgeving van de Bodensee worden toegewezen, en wordt dan aan Zürich toegeschreven. De vaststelling, aldus, van twee nieuwe Merovingsche muntplaatsen, zou aantoonen dat het geldverkeer uitgebreider was dan vrij algemeen pleegt te worden aangenomen. Op ons inziens goede gronden aanvaardt de schrijver deze toewijzingen niet.

Vervolgens wordt Zürich besproken als muntplaats van de Duitsche koningen en de hertogen van Zwaben in de negende- en tiende eeuw. — Een bijzonder mooie denarius van *LODEWIJK* het Kind, met omschrift *LVDOVICVS REX* en *HADTVREGVM* aan de keerzijde¹⁾, wordt aan Zürich toegewezen vooral op overwegingen van algemeen-economischen aard. Zürich stijgt in den laat-karolingschen tijd in beteekenis, niet het minst door de nieuwe dotatie van de vrouwenabdij in 853, en dit maakt een muntslag aldaar waarschijnlijk.

In het begin van de tiende eeuw komt de stad eenigen tijd onder het Bourgondische koninkrijk. Hieraan herinnert een stuk, ter grootte van een denier, met omschrift *RVDOLFVS RE +* en aan de keerzijde *TVREGVM*, hoewel de beteekenis van dit looden stuk niet volkomen duidelijk is.

¹⁾ De letters *HAD* vóór *TVREGVM* hebben een bevredigende verklaring nog niet gevonden.

De Alamannen-hertogen maken kort daarop aan de Bourgondische heerschappij een einde, en Zürich wordt een der belangrijkste plaatsen van Zwaben. Daarmede begint een, uit de bronnen blijkende, geregelde muntslag.

De zilveren denarius der Karolingen, die op den muntvoet van KAREL den Groote geslagen werd (240 den. op het pond), behoudt de eerste plaats²⁾. Zij komen voor met den naam van den keizer, doch veel talrijker zijn die met den naam van den hertog. — De stam-hertogen oefenden sedert de tiende eeuw het muntrecht uit, zonder dat — naar alle waarschijnlijkheid — een verleening had plaats gevonden. Het recht wordt, als hoogheidsrecht, uitgeoefend. De koningen hebben hiertegen zich niet verzet: men vindt vaak den naam van koning en hertog gezamenlijk. Wel hebben de koningen op ruime schaal aan kerkelijke vorsten muntrecht verleend; deze verleeningen gaan vooraf aan die aan wereldlijke machten. Verleening aan de steden komt eerst voor sedert de dertiende eeuw. In dezen tijd gelukte het aan vele steden door koninklijke verleening of door verkoop of verpanding door den muntheer, zelf in het bezit van het muntrecht te komen.

De Zwabische hertogen hebben gemunt te Breisach en te Zürich. Deze stukken dragen als muntbeeld het kruis. Vrijwel alle zijn afkomstig uit muntvondsten verre buiten Zwitserland, aanwijzing dat het geld niet beperkt was tot een gesloten muntkring en herinnering aan de verre tochten der middeleeuwsche kooplieden.

Terecht wijst de schrijver op den samenhang tusschen munt en wissel. — Door het muntrecht der hertogen en

²⁾ Als gewicht is het pond later door het mark verdrongen, terwijl dit laatste zich in den loop der middeleeuwen meer en meer differentieert. Op den voorgrond staat langen tijd het Keulse mark, waartegenover dat van Zürich iets zwaarder is, hoewel het gewicht langzamerhand daalt.

de, in aantal toenemende, muntverleeningen ontstonden verschillende munten, waardoor aan de ééne en algemeene Karolingsche denarius en sedert de elfde eeuw aan de muntéénheid van het Rijk een einde kwam. Zonder aandeel in den geldwissel heeft het muntrecht geen waarde, en met de muntverleeningen krijgt het muntrecht een verdergaande beteekenis: het is niet — zooals vroeger — het recht een denarius op Karolingschen muntvoet te slaan, doch het recht tot zelfstandigen muntslag met eigen stempel, het recht vreemd geld te weren, het uitsluitend recht van omwisseling en verkoop van muntmetaal. De muntplaats werd een bevoorrechte wisselbank.

Ook — en de schrijver laat niet na ook hierop den nadruk te leggen — munt en markt hooren bijéén: het een is voor het ander noodig, het een wordt eerst waardevol door het ander.

* * *

De ontwikkelingsgang is deze dat de denier langzaam maar gestadig aan gewicht verliest; de laatste, door Zwabische hertogen te Zürich geslagen — die uit het begin der elfde eeuw — is het lichtst. Deze vermindering in gewicht, later ook in gehalte, blijft gedurende de middeleeuwen voortgaan. Verandering in de economische toestanden en in de handelsverhoudingen bracht geldbehoefte en uitbreiding van geldgebruik; voor het dagelijksch gebruik was de oude Frankische denarius te groot; zoo kwam het — zonder dat dit eenzijdig als een beklagenswaardig slechter-worden van het geld te beschouwen is — tot gewichtsvermindering. De dikke denarius maakt plaats voor een dunner stuk, nog aan beide zijden met een muntbeeld geslagen, een half-bracteaat. De daarop volgende bracteaten zijn dunne slechts aan één zijde gemunte penningen. De half-bracteaten zijn slecht, veelal

zonder schrift; de tempel wordt het typeerend muntbeeld. De bracteaten komen in de tweede helft der twaalfde eeuw in Zwitserland op, zijn zeer verbreid en bleven tot de vijftiende eeuw heerschend.

Wie heeft het muntrecht? De vrouwenabdij. De vraag wanneer zij het recht heeft verkregen, valt niet met zekerheid te beantwoorden; een verleeningsacte is niet bekend. Op grond van algemeene historische overwegingen neemt de schrijver, als waarschijnlijk, aan dat het door HENDRIK III als Duitsch koning in het midden der elfde eeuw aan de abdij is verleend. Of daarnaast nog een ander muntrecht bestond, is een andere vraag.

De continuïteit van den muntslag te Zürich in de elfde en twaalfde eeuw wordt door oorkonden bewezen. Men bedenke dat in dezen tijd de munten een omschrift missen of het schrift niet tot een tijdbepaling in staat stelt, en dat de heraldiek nog geen uitsluitel geeft, zoodat de ons bewaard gebleven stukken gegevens voor vragen als deze niet bevatten. — Tot de oudste te Zürich geslagen bracteaten valt te rekenen die met een zeer mooi gestileerden adelaar, toegeschreven aan een Zähringer. De rijksvoogdij berustte in handen van het geslacht Zähringen; tot het uitsterven van dit geslacht, in 1218, heeft het als bloote machtsoefening, hoewel niet regelmatig, te Zürich gemunt, *naast* de vrouwenabdij. Daarna is de abdis weer in het alléén-bezit van het muntrecht.

* * *

Belangrijk en nieuwe inzichten biedend zijn des schrijvers, door twee kaarten verduidelijkte, beschouwingen over den muntkring van Zürich.

Aanvankelijk was de denier in omloop in het geheele rijk. Zooals zich daarbinnen rechts- en bestuurskringen vormen gaan, begint ten aanzien van het muntwezen een

proces van territoir-vorming en groeien muntkringen, in samenhang met talrijker wordende muntrechten. — Wil een muntrecht beteekenis hebben en, vooral, wil het voordeel brengen, dan moet de munt een hoogere waarde hebben dan metaal en aanmaak kosten. Dit is slechts mogelijk als de munt een gedwongen koers heeft en zulks is — daargelaten in dit verband de verhouding tot wissel en markt, waarop hiervoor reeds gewezen — niet te bereiken dan binnen bepaalde grenzen. Hier zijn politieke- en machtsverhoudingen beslissend en in zooverre zijn de kringen nooit vast en gesloten.

In de dertiende eeuw is de muntkring groot, om later in te krimpen. De grenzen worden beheerscht door anderer muntrechten en bepaald door die van andere muntkringen. Voor Zürich: het bisdom Konstanz, de abdij St. Gallen, het bisdom Chur, de steden Bern en Solothurn, het bisdom Bazel, en in het Noorden de steden Freiburg en Villingen. Daarbinnen valt slechts de stad Zofingen, welke — in het bezit gekomen van de Habsburgers — door hun machtontwikkeling aan haar penning grooten omloop wist te geven en den penning van Zürich terugdrong overal waar Zürich niet door politieke of economische macht weerstand vermocht te bieden. Bij dergelijke conflicten trachtten de belanghebbenden zich te verstaan en muntovereenkomsten te sluiten. Eerst door de verovering van Aargau door de eedgenooten in 1415 verloor Zofingen als muntplaats beteekenis; in 1418 daartegenover verkreeg Luzern muntrecht en daarna nog andere steden. Zoo krijgt de muntkring ten slotte de grenzen van Zürich's staatsgebied.

Van moderne begrippen van gesloten muntgrenzen heeft men bij deze ontwikkeling zich te onthouden.

De muntvondsten toonen het niet-gesloten karakter der oude muntkringen aan. De schrijver geeft hiervan de

overtuigendste bewijzen, zooals hij in het algemeen uit de muntvondsten telkens belangrijke conclusies heeft getrokken.

* * *

De stad, naarmate zij zich meer en meer vormt tot rechts- en bestuurskring en als zoodanig zich organiseert, krijgt invloed op de munt door toezicht en contrôle, gelijk zij regelend optreedt ten aanzien van markt en geldwissel. Langs dezen weg en doordat de abdij een eigen muntbedrijf opgeeft en — in elk geval sedert de dertiende eeuw — de munt verpachtte aan notabele burgers der stad, bovendien inkomsten uit het muntrecht beleent, komt het recht langzamerhand feitelijk, tegen een vaste som per jaar, *uit* handen van de abdij. Met deze transacties bemoeit de stad zich, de verpachting van 1272 geschiedt met toestemming van den raad der stad. Aldus verkrijgt de stad meer en meer invloed.

In 1336 brengt een revolutionnaire wijziging in de verhoudingen te Zürich het handelspatriciaat ten val. Als in 1350 de muntslag opnieuw door de abdij wordt verpacht, is het aan burgemeester, raad en gildemeesters der stad. Sedert is zelfs van een vergoeding aan de abdij, de muntrechthebbende, geen sprake meer. Feitelijk is de stad getreden in de plaats der abdij.

De muntkring is in dezen tijd belangrijk ingekrompen. De concurrentie der muntplaatsen, de vermindering van gewicht en gehalte der penningen (waardoor de penning een kleine munt werd, onvoldoende voor het handelsverkeer, en vreemd geld — Fransche koninklijke munten, de gulden van Florence, de ducaat van Venetië — in omloop kwam), de daarachter liggende economische en politieke strijd der gezagskringen, leidden noodzakelijk tot een

politiek van samenwerking met andere muntgerechtigden. Zoo is deze tijd die van de muntovereenkomsten.

In 1377 komt te Schaffhausen een overeenkomst tot stand; hoofdzaak was de vaststelling van de verhouding tusschen de verschillende munten door bepaling van een muntvoet en de vaststelling van de verhouding tot het goud. Doordat de penning van Zürich de zwakste was, bevond de stad zich in een gunstige positie. — De overeenkomst van Schaffhausen bracht weinig voldoening en daarna zijn verschillende andere conventies gesloten; de muntpolitiek der stad blijft beheerscht door pogingen om met de omliggende muntplaatsen tot regeling te komen. Eindelijk verleent koning SIGISMUND op 2 Maart 1425 de munt aan de stad Zürich.

Zoo is het recht, dat *uit* handen van de abdij was geraakt, gekomen *in* die der stad. Wanneer de abdis in 1525 met de hoogheidsrechten der abdij ook het muntrecht aan de stad overdraagt, was dit slechts het toevoegen van een tweede, sedert lang niet meer uitgeoefend, muntrecht aan het recht dat de stad reeds had. Schrijver zegt terecht: de juridische epiloog van een onwikkeling die reeds vóór een eeuw voltooid was.

In de vijftiende eeuw is het in Zwitserland tot vaste verhoudingen en regelingen gekomen. Luzern, dat in 1418 van koning SIGISMUND muntrecht had verkregen, Zürich en Bern waren de muntplaatsen der eedgenooten geworden.

Gedurende de vijftiende eeuw bleef het Zwitsersche geld, vergeleken met dat van verschillende aangrenzende landen, in een staat van minderwaardigheid. Terwijl de Zwitsersche ateliers nog vasthielden aan het verouderde systeem van penningen en bracteaten en slechts enkele steden op bescheiden wijze met betere gouden en zilveren munten begonnen, waren de omliggende landen reeds lang van veel beter en waardevoller geld voorzien. In de zes-

tiende eeuw komt Zwitserland tot betere economische en monetaire verhoudingen, waarbij aanvankelijk zilver en eerst later — zelden vóór de zeventiende eeuw — goud wordt gemunt. Deze hier kort aangegeven ontwikkeling valt buiten het onderwerp van het hier aangekondigde boek.

* * *

Het muntbeeld der bracteaten van Zürich wordt in een laatste hoofdstuk beschreven. Op twee bladen zijn 12 deniers, 4 half-bracteaten en 22 bracteaten afgebeeld.

De Zwitsersche bracteaten zijn, vergeleken met de Duitse, veel kleiner, nooit grooter dan 20 m.m. en gemiddeld slechts 15 m.m. Duitse meten soms het dubbele hiervan. Zij hebben weinig kunstwaarde en beperken zich tot eenvoudige muntteekens: koppen, heraldische figuren en letters. Aanvankelijk zijn zij eenigszins vier-puntig; dit is niet tot Zürich beperkt, komt ook elders — hoewel zelden — voor. In de vijftiende eeuw zijn zij rond.

De deniers en half-bracteaten hebben als type het kruis en den tempel, de bracteaten vooral een kop. In Zürich dien van St. FELIX of een dubbelkop van St. FELIX en St. REGULA. — Zofingen heeft op de bracteaten een kop van St. MAURITIUS, de abdij St. Gallen van St. GALLUS, Solothurn van St. URSUS.

In de veertiende eeuw verschijnt de abdis, in verschillende vormen; uit het begin der vijftiende eeuw is een type van groote kunstwaarde bekend, het gesluisde hoofd der abdis. In de zestiende eeuw keert men terug tot St. FELIX en St. REGULA, thans het hoofd in de hand dragend. Daarna begint de stad met den slag van, dikwijls heel mooie, talers.

VAN KUYK.

Lijst van Litteratuur nopens de Nederlandsche Bank in tijdschriften, dagbladen en mengelwerken tot op 31 Maart 1939 verschenen, samengesteld door A. M. VAN DE WAAL, Archivaris van de Nederlandsche Bank. Amsterdam 1939.

Zooals de titel aangeeft, bevat dit werkje de opsomming van wat over de Nederlandsche Bank, in 1814 opgericht, is geschreven, dus uit den aard der zaak weinig of geen numismatische litteratuur. Toch zullen de belangstellenden in ons Nederlandsch muntwezen over onze bank- en muntbiljetten, zilverbons, devaluatie van gelden en den gouden standaard zeker nog verschillende artikelen vinden, waarvan hen het bestaan niet bekend was en die zij zullen wenschen te leeren kennen.

Van bekende groote financiers als Mr. N. G. PIERSON, Mr. G. VISSERING, Mr. L. J. A. TRIP, Mr. N. P. VAN DEN BERG en Mr. H. P. G. QUACK vermeldt de schrijver de opgave der talrijke aan hen gewijde levensberichten, de meeste van hen zijn ook op portretpenningen vereeuwigd.

v. K.

De Kamper Munt. Door H. J. MOERMAN.

Onder bovenstaanden titel geeft de schrijver in „*de Kamper Almanak 1937—1938*” blz. 116—123 een beknopte beschrijving van de Kamper Munt. De door hem vermelde bijzonderheden zijn grootendeels ontleend aan v. d. CHJJS' muntwerk en aan andere gedrukte bronnen. Het belangrijkste zijn zeker wel de beide afbeeldingen van het muntgebouw te Kampen uit de laatste jaren der 18de eeuw, reproducties van teekeningen van P. REMMERS, berustende in het Museum van de Vereeniging voor Overysseisch Regt en Geschiedenis te Zwolle.

v. K.